

Sheila Cussons en Wilma Stockenström in de Nederlandse literatuur

Aanzetten voor een receptiestudie. Literair-institutionele positionering en kritische ontvangst van twee Zuid-Afrikaanse dichters in Nederland

Yves T'Sjoen

Sheila Cussons and Wilma Stockenström in the Dutch literary system. Inception of a reception study. Literary-institutional positioning and critical reception of two South African poets in the Netherlands

This paper is part of a broader research project on the presence of South African writers in Dutch literature. The South African poets Sheila Cussons and Wilma Stockenström are somehow part of the literary system of the Low Countries. Their introduction in the Netherlands and Flanders was accomplished by translations into Dutch. An analysis of the role and the image-building of foreign literature in the Dutch-speaking world is important for (the study of) literary historiography. The presence and the reception of the two selected South African poets and their works are documented in this paper. Critics are not only interested in the literary production of national authors, but also in the poetry of foreign writers (mainly available through translations). In this way, poets and their works start functioning in the literary poly-system of the Netherlands and Flanders. The manner in which images are created tells us something about the presence of Cussons and Stockenström in contemporary Dutch literature. Not only are the reactions by readers (or critics) fundamental for the study of literary reception; also the way in which these writers and their poetry have gained particular positions in the literary system should be part of the research. Revealing questions deal with the role played by intermediaries, the selection criteria for poems in anthologies, translation strategies, and the promotion by commercial publishers. Foreign literature is interwoven with the poetical discourses of a national literary system. In this respect, the translated poetry of the two selected Afrikaans female authors could be regarded as part of the Dutch literary system.

1. Inleiding

Deze bijdrage tracht op basis van een empirische receptiestudie en een hermeneutische benaderingswijze de aanwezigheid en de kritische ontvangst van de poëzie van Sheila Cussons en Wilma Stockenström in het Nederlandse taalgebied in kaart te brengen. De literair-institutionele rol van de vertalers Gerrit Komrij en Robert Dorsman, die met hun bloemlezingen symbolische waarde toekenden aan Cussons respectievelijk Stockenström, wordt nader onderzocht. Op het einde van het artikel zal ik erop wijzen dat de zogenaamde pioniersrol van beide Nederlandse actoren in de bekendmaking van het werk van deze Zuid-Afrikaanse dichters aan een Nederlands leespubliek genuanceerd dient te worden.

In een retrospectieve tekstpassage, naar aanleiding van de opstellenbundel *De productie van literatuur* (2006) die sterk voortbouwt op de veldtheoretische inzichten van de Franse socioloog Pierre Bourdieu, heeft medesamensteller Gillis Dorleijn (2009: 3) geëxpliciteerd dat het voorbereidende onderzoek zich voornamelijk richtte op de materiële productie van literatuur door actoren en instanties “in een sociale ruimte” en de wijze waarop literatuur “symbolisch gestalte krijgt in het gesprek over literatuur door critici, auteurs, uitgevers, boekhandelaren, bibliothecarissen, leraren en zo meer, waarbij instanties en woordvoerders verschillende posities ten opzichte van elkaar innemen”. In het lijstje kunnen vanzelfsprekend ook vertalers worden opgenomen. De symbolische waardetoekenning van literaire producten wordt in sommige gevallen gestimuleerd of nog versterkt door een vertaalbeweging. De aanwezigheid van literair werk of een actor in een ander literair systeem zorgt voor toegevoegd symbolisch kapitaal in het eigen circuit. Klassiek poëticaonderzoek, zo stelt Dorleijn verder, is erop gericht presupposities over aard, wezen en functie van literatuur uit teksten te distilleren. Hij voegt toe (Dorleijn, 2009: 6):

Maar het is ook heel goed mogelijk een dergelijke [literatuurbeschouwelijke] tekst aan een institutionele lezing te onderwerpen. Zo'n lezing kan alleen plaatsvinden onder verdiscontering van de institutionele valenties van de elementen die in de tekst worden genoemd. Die valenties zijn in de eerste plaats vast te stellen door naar de relevante relaties te kijken die die elementen onderhouden met andere elementen die op een of andere manier gekoppeld zijn aan posities in het veld en daarmee ook van de geschiedenis ervan.

Dorleijns voorstel (2009: 17) voor een institutionele en poëtische lezing van teksten, waarbij het hermeneutisch onderzoek als “een niet verwante sporttak” is beschouwd, werd tot nog toe niet geoperationaliseerd voor een tekstencorpus dat uit vertaalde literatuur en de reacties daarop bestaat. Daaraan moet worden toegevoegd dat de voorgestelde boedelscheiding tussen institutioneel en poëtisch onderzoek enerzijds en tekstinterpretatie anderzijds intussen als minder evident wordt gezien (De Geest, 2010). Indien we het a priori aannemen dat buitenlandse auteurs en teksten deel zijn van een literair systeem en dat vertalingen bemiddelen tussen verschillende systemen, dan kunnen ook vertalingen vanuit institutioneel-poëtisch perspectief worden gelezen. De institutionele vertaalstudie focust op “de verwevenheid van de Nederlandse en buitenlandse literatuur” en legt intersystemische relaties tussen verschillende taalgebieden en literaturen bloot met behulp van een “onderzoek naar receptiepatronen en vertalingen” (Andringa, Levie en Sanders, 2006: 198). Aan de hand van receptie- en vertaalwetenschappelijke, poëtische én institutionele onderzoeksmethoden, die complementair zijn, kunnen “presenties” van anderstalige auteurs en teksten in een nationaal literair circuit worden gedocumenteerd en geanalyseerd. Voor deze bijdrage is geen gebruik gemaakt van een vertaalwetenschappelijke onderzoeksmethode

(Naaijens, 2010a; Naaijens, 2010b). Deze aanpak is zonder meer complementair ten opzichte van de institutionele en poëtische benadering.

De inleidende tekst van het vermelde themanummer van *Nederlandse Letterkunde*, over de Nederlandse receptie van anderstalige literatuur, formuleert een voorstel om de internationale of transnationale focus te implementeren in de Nederlandse literatuurgeschiedenis en rekening te houden met het gegeven dat Nederlandse critici ook “over de landsgrenzen” kijken (Andringa, Levie en Sanders, 2006: 199). Buitenlandse auteurs komen vanzelfsprekend niet alleen in het “strategische repertoire” van literatuurbeschouwers voor. Ook vertalingen en de materiële productie van deze literaire uitgaven functioneren in het dynamische literaire veld van een taalgebied. Voor de vijf (inter)nationale gevalstudies (Jorge Luis Borges, André Gide, Arthur Schnitzler, Paul Valéry en Virginia Woolf) werken Andringa *et al.* met uitgangspunten en methoden van de receptiestudie, de vertaalwetenschappen en de comparatistiek.

Voor een onderzoek naar mechanismen en processen in een literair systeem is het revelerend de aanwezigheid (of “de presentie”) en de ontvangst (of “de receptie”) van buitenlandse auteurs, en de wijze waarop zij in dat andere systeem functioneren, aan een analyse te onderwerpen. Met “presentie” doel ik op de aanwezigheid van een auteursnaam of de editie van een dichtwerk in een literair veld. De term “receptie” zie ik veeleer als de kritische ontvangst en het proces van betekenisgeving. De focus van mijn bijdrage is zoals gezegd literair-institutioneel en poëticaal en dus niet vertaalwetenschappelijk. Ik ben mij ervan bewust dat recente inzichten in de rol van bemiddelaars (vertalers) of het vertalen als “framing” voor een receptiestudie interessante perspectieven kunnen aanreiken.

In dit onderzoek worden twee casussen geëxploreerd. Sheila Cussons (1922-2004) en Wilma Stockenström (1933) zijn Afrikaansschrijvende dichters die in de periode na het eerste publieke optreden van Breyten Breytenbach en Ingrid Jonker in het Zuid-Afrikaanse literaire systeem op het voorplan treden. Aan de keuze voor deze auteurs liggen drie overwegingen ten grondslag. Beider debuut is in hetzelfde jaar uitgegeven (*Plektrum* en *Vir die bysiende leser*, in 1970, het jaar ook van Antjie Krog's eerste dichtbundel *Dogter van Jesta*) en zij hebben allebei tal van prijzen en dus erkenning of symbolisch kapitaal ontvangen voor hun poëzie. Voor Cussons vermeld ik naast de Ingrid Jonker- en de Eugène Maraisprijzen (1970 en 1971) de prestigieuze Hertzogprijs (1983). Stockenström ontving voor *Van vergetelheid en van glans* (1976) de Hertzogprijs. In 1992 kreeg zij dezelfde onderscheiding voor de prozatekst *Abjater wat so lag*. Beide auteurs kregen al kort na hun respectieve debuten “symbolisch gestalte” in “het gesprek” binnen het literaire systeem waarin zij actief waren. Een tweede overweging betreft de poëtische verwantschap die in literaire overzichten is gesuggereerd. In de kritische receptie is het dichtwerk van beide schrijvers wel vaker met elkaar in verband gebracht. Cussons en Stockenström worden met Olga Kirsch, Antjie Krog, Ina Rousseau en Lina Spies meestal in een reeks (vrouwelijke) auteurs genoemd die vanaf de jaren zeventig hun stempel hebben gedrukt op de poëzie in het Afrikaans (Dorsman,

2000: 152; Kannemeyer, 2005; Terblanche, 2009). Gerrit Komrij (2006: 8) spreekt over “het indrukwekkende poëtische matriarchaat van de Afrikaanse literatuur”. De meest doorslaggevende reden evenwel is dat beider werk selectief beschikbaar is in het Nederlandse literaire systeem door vertalingen van Robert Dorsman en Gerrit Komrij, respectievelijk *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer* (2000) en *De schitterende wond* (2006). Vooral de naam van Wilma Stockenström duikt op in het kritische repertoire van critici en schrijvers in de Nederlandse literatuur (Schaffer, 1999; Swanborn, 2001; Komrij, 2006: 7-10). De vertalingen zorgen ervoor dat zij een rol spelen in het literaire en poëtische discours, alleen al door de wijze waarop hun werk is gereciperd door Nederlandse literatuurbeschouwers. In die optiek behoren Cussons en al veel langer Stockenström tot de literatuur van Nederland.

Voor de bijdrage worden twee complementaire onderzoeksperspectieven gehanteerd. Eerst besteed ik aandacht aan de institutionele en poëtische verankering en aan de kritische beeldvorming van de vertaalde poëzie. Centraal staan de vragen hoe en in welke mate (gezaghebbende) actoren in het Nederlandse literaire veld hebben bijgedragen tot de zichtbaarheid van beide auteurs. Daarvoor heb ik gebruik kunnen maken van parateksten van de vertalers. Zowel Gerrit Komrij (Cussons) als Robert Dorsman (Stockenström) hebben hun tweetalige edities van een voorwoord respectievelijk een nawoord voorzien. Daarin lichten zij niet zozeer de door hen gehanteerde vertaalstrategieën als wel hun enthousiasme voor het geselecteerde dichtwerk toe. Tegelijk interpretern zij de poëzie en presenteren per definitie een idiosyncratische lezing van de literaire persoonlijkheden. In het verlenen van “symbolische gestalte”, of symbolisch kapitaal in het discours van Bourdieu, in “het gesprek” met verschillende spelers en instanties hebben naast parateksten ook uitgeverijen, fondsreeksen, tijdschriften enzovoort een aandeel.

Vanuit een empirisch of “historisch-documentair onderzoek” (Andringa, Levie en Sanders, 2006: 199) wordt in deze studie ook een beeld geconstrueerd van de receptie van de (vertaalde) literaire teksten in de Nederlandse beschouwerspraktijk. *De schitterende wond* en *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer* kregen een beperkte kritische ontvangst in Nederland (en Vlaanderen). In beide gevallen wordt nagegaan hoe het dichtwerk in vertaling voor een publiek is gepresenteerd en welke visies naar voren zijn geschoven. Het spreekt voor zich dat een receptiestudie een breed onderzoeksterrein bestrijkt. De onderverdeling tussen institutionele verankering en receptie (in Nederland), zoals in wat volgt, is niet absoluut. Institutionele en literatuurkritische poëtische gegevens die de ontvangst van literair werk betreffen kunnen het best met elkaar in verband worden gebracht. De literaire kritiek is een institutie in het literaire veld die waarde toekent aan teksten. Aan de hand van de hier verzamelde teksten wordt uitgegaan van beide onderzoeksperspectieven die onlosmakelijk verbonden zijn. Het tekstencorpus pretendeert geen volledigheid. In de mate van het mogelijke probeer ik de vinger te leggen op patronen in de Nederlandse en beperkte Vlaamse receptie van de poëzie van Cussons en Stockenström.

2. Sheila Cussons en *De schitterende wond*

Sinds 2004 is de schilder en dichter Sheila Cussons een weliswaar bescheiden actor in het *champ littéraire* van de Nederlandse literatuur. In een peiling naar “de reikwijdte van de Nederlandstalige literatuur” (Andringa, Levie en Sanders, 2006: 199) moet naast andere vertaalde Afrikaanse dichters – voor de naoorlogse poëzie zijn Nederlandse vertalingen bekend van onder anderen en in alfabetische volgorde Ingrid Jonker, Ronelda S. Kamfer, Antjie Krog, Charl-Pierre Naudé, Gert Vlok Nel – ook Cussons worden meegerekend.

De relaties van de dichter met de Nederlandse literatuur zijn in enkele biografische schetsen minimaal uiteengezet. Na de Tweede Wereldoorlog kwam Cussons, na een tussenhalte in Londen, in Amsterdam terecht. Erika Terblanche maakt in haar lemma op *LitNet* melding van een studietijd bij Theo Berrendonck in Amsterdam, waar Cussons zich bekwaamde in de grafische kunst, en van haar journalistieke werk voor de Afrikaanse en Engelse programma's van de Nederlandse Wereldomroep en de BBC. Verder is sprake van een aanzienlijke literaire productie die in Nederland tot stand is gekomen en die aan D.J. Opperman in Zuid-Afrika voor beoordeling (en publicatie) is voorgelegd. Ook de hechte vriendschap, later resulterend in “n ernstige verhouding”, met de gezaghebbende hoogleraar en schrijver N.P. van Wyk Louw, tussen 1950 en 1958 verbonden aan de leerstoel voor Afrikaanse literatuur aan de Universiteit van Amsterdam, wordt benadrukt in de monografieën. In de jaren vijftig, na een korte terugkeer in Zuid-Afrika, heeft Cussons zich jarenlang in Barcelona gevestigd.

2.1 *Institutionele verankering in Nederland*

In 1996 publiceerde Gerrit Komrij, in de lijn van zijn canoniserende *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de twintigste eeuw in 3000 en enige gedichten*,¹ een bloemlezing met Afrikaanse poëzie. In *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* kregen zowel Cussons als Stockenström het maximum van tien gedichten toebedeeld (Komrij, 1999: 547-552 en 668-674). Van Cussons selecteerde Komrij telkens een gedicht uit tien verschillende bundels.²

In 2002, in zijn functie van Nederlands Dichter des Vaderlands (periode 2000-2004), had Komrij een Poëzieclub en het poëzietijdschrift *Awater* opgericht. Datzelfde jaar legde hij de basis voor een poëziereeks (de Sandwich-reeks) die aanvankelijk door uitgeverij 521 (2002-2007, 14 delen) en later door Van Gennep (2007-2009, 6 delen) is gepubliceerd. In de reeks verschenen jaarlijks en simultaan twee delen. Na de uitgave van twintig titels is de reeks stopgezet. Voor die gelegenheid zijn alle afzonderlijke nummers gebundeld en in twee aparte delen uitgegeven onder de titel *Clubsandwich* (2010). Het eerste deel bevat het dichtwerk van debutanten (met uitgaven van Bas Belleman, Abdelkader Benali, Danny Degenaar, Hélène Gelès, Philip Hoorne, Maarten Inghels, John Schoorl, Erik Solvanger en Willem Ties); *Clubsandwich II* presenteert zogeheten “ten onrechte vergeten dichters” (geselecteerd door Komrij uit de Nederlandse, Surinaamse en Vlaamse poëzie,

met onder anderen Bernardo Asheto, Didymus, Peter M. Heringa, Eli Scheen en Paul Verbruggen). Het slotdeel in de Sandwich-reeks bevat de gedichten van “de drekpoëten” (Breukers, 2010).³ Over de afzonderlijk verschenen uitgaven, gebundeld in het tweede deel, merkte de Vlaamse recensent Philip Hoorne op:

Komrij selecteert de gedichten van hen (de “vergeten” dichters) en voorziet de bundel (die dus feitelijk een kleine bloemlezing is) van een zeer persoonlijke inleiding op hun werk, waarin hij vaak ook vertelt hoe hij dit op het spoor is gekomen.

Tien jaar na de bloemlezing uit de Afrikaanse poëzie verschijnt Komrij’s selectie met gedichten van Sheila Cussons in *Clubsandwich II*. De keuze bevat zeventien gedichten in zowel de Afrikaanse brontaal als in de Nederlandse vertaling van Komrij. In de paratekst, het woord vooraf van Komrij, wordt verhaald over diens eerste kennismaking met Cussons’ poëzie (“in de bibliotheek van het Suid-Afrikaanse Instituut aan de Keizersgracht in Amsterdam” [Komrij, 2006: 7]). Komrij (2006: 7) getuigt als volgt: “Ik herinner me de opwindings tijdens het lezen. Het gevoel iets ontdekt te hebben. Het besef dat je met iets bijzonders wordt geconfronteerd.” In zijn herinneringen associeert hij de “niet allemaal even goede” gedichten met “[r]eligie, aanbidding, hysterie” (Komrij, 2006: 7) en “flarden van een hardnekkig volgehouden bezetenheid” (Komrij, 2006: 8). Tegelijk stelt hij dat Cussons, zoals Kirsch en Rousseau, “in Nederland volstrekt onbekend [is] gebleven” (Komrij, 2006: 8). Met deze uitspraak, die we met een modieuze sociologische term als een vorm van “posture” kunnen lezen,⁴ eist hij als het ware de rol op van ontginning of pionier van een voor Nederlandse lezers “volstrekt onbekend[e]” dichter. Teneinde die rol nog sterker in de verf te zetten, vat hij vervolgens bio- en bibliografische data over Cussons samen. Ook de gegevens die refereren aan de connecties met Nederland, zoals eerder in Terblanches lemma toegelicht, worden expliciet genoemd. Voorts worden enkele literaire activiteiten vermeld, zoals Cussons’ eerste poëziepublicatie in 1937 en de productie die in de jaren zeventig en tachtig volgt. Komrij noemt *De schitterende wond* – de titel is ontleend aan de afzonderlijke bundel *Die skitterende wond* (1979) – een “bescheiden introductie in het Nederlands”. Ingrid Glorie (2002) heeft eerder al gewezen op “het keurmerk Komrij” dat bepalend is gebleken voor de respons op (en de verkoop van) *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* en bekritiseerde de keuze voor een bepaald lidwoord in de titel dat op een essentialistische visie op poëzie in het Afrikaans zou wijzen. De “entree” van Cussons in Nederland, via de Sandwich-reeks en later in *Clubsandwich II*, is zonder meer door een gezaghebbend bloemlezer en poëziecriticus tot stand gebracht. De omvang van de gebloemleeste gedichten mag dan “bescheiden” heten, de strategieën die ten grondslag liggen aan de presentie van Cussons in de Nederlandse literatuur zijn door Komrij, meester-strateeg en bemiddelaar tussen de literaire systemen van Zuid-Afrika en Nederland, ontwikkeld. Overigens, *De schitterende wond* is helemaal niet de eerste presentie van de Zuid-Afrikaanse auteur in het Nederlandse literaire systeem. Zeven

jaar eerder, in *De Afrikaanse poëzie* van Komrij, is haar werk al aangeprezen door de opname van tien gedichten. Over de strategieën van Komrij weid ik verder nog uit (zie vooral Glorie, 2002).

In de paratekst in *De schitterende wond* wijst Komrij (2006: 8) niet enkel op de incantatorische mystieke inslag van Cussons' poëzie, met als meest prominente referentie voor een Nederlandstalig lezerspubliek de middeleeuwse mystica Hadewijch. Hij interpreteert de titel van de bundel en typeert de dichter als "mystica" (Komrij, 2006: 9):

Alleen door ons vermogen om na te denken en de noodzaak om op de tast te leven, kan de verrukking bestaan om door de liefde een ogenblik, hoe kort ook, genezen te kunnen worden. Pijn en vuur, brand en gloed zijn de sleutelbegrippen in het werk van Sheila Cussons, naast de zintuiglijke sensaties, de aardse verleidingen en de kleuren die de beeldende kunstenaars verraden.

In een volgende alinea onderstreept Komrij de paradoxale aard van de poëzie ("instrument en speler, vlam en koelte, verblind en extra ziende"; het "hemelse [...] niet ver van het laag-bij-de-grondse").

Een "woord vooraf" (of "préface", volgens de typologie van Gérard Genette [1987] een paratekst) heeft vanuit semantisch perspectief een sturende functie. Het effect dat daarvan uitgaat op de lezer, die niet vertrouwd is met de gepresenteerde literatuurkeuze, is niet gering. De wijze van toelichten, in casu in een tekst die vóór de gedichten wordt afgedrukt, genereert een particulier beeld van het dichterschap en de literaire teksten. De bijdrage als "een handreiking" (Van den Akker 2006) maar ook als een handleiding worden gelezen. In het laatste geval kan de explicitering van het poëtische standpunt van de samensteller, die natuurlijk niet vrijblijvend heeft gekozen uit de verzamelde gedichten, worden geïnterpreteerd als een in scène zetten van of het aanleveren van een specifiek in dit geval sterk biografisch gekleurd referentiekader voor een betekenis-toekenning van de gedichten. Alleen al de titelkeuze is een niet te veronachtzamen paratekstueel element. Door te opteren voor *De schitterende wond* en daar vervolgens in de begeleidende tekst enkele volzinnen aan te besteden, wordt Cussons' werk – gezien de sacrale titel van de anthologie – in een romantico-oudtestamentisch perspectief geplaatst: "t Zal na de biografische synopsis duidelijk zijn op welke wond ze doelt – voor een mystica is boete altijd schitterend – maar het heeft ook betrekking op de wond na de zondeval, de verwonding van het bewustzijn." (Komrij, 2006: 9).

2.2 Receptie in Nederland

Naar aanleiding van de productie en de distributie van *De schitterende wond* heeft Cees van der Pluijm op de webstek van de internetboekhandel Bruna.nl een *advertorial* geplaatst. Daarin wordt de institutionele liaison met Nederland vermeld – "Amsterdam, waar ze als beeldend kunstenaar werkte en studeerde" – en Cussons neergezet als "een speelse, religieuze dichteres". Opmerkelijke vermeldingen in deze promotionele tekst

zijn Ida Gerhardt en Gerard Reve (“maar dan zonder diens exuberante vrijmoedigheid en provocatiezucht”, 2000). Ook hier fungeren gecanoniseerde Nederlandse auteurs, wier werk met religie en mystiek en in het geval van Reve met ironie en parodie is geassocieerd, als oriëntatiepunten voor een belangstellend publiek in Nederland. Komrij’s selectie wordt “redelijk representatie[f]” genoemd en de vertaling “[letterlijk] en zeer [dienstbaar]”. Het is opmerkelijk, en verdient nader onderzoek, dat volgens die commentaar de eigengereide dichter Komrij vanuit serviele overwegingen zich zou hebben beperkt tot een “letterlijk[e]” vertaling van de poëzie. Niet Hadewijch maar de twintigste-eeuwse Nederlandse dichters Gerhardt en Reve dienen als referenties en behoren in het repertoire van deze criticus tot de categorie waarin ook Cussons, “een van de grote dichtende dames uit de Afrikaanse literatuur”, blijkbaar thuishoort.

De door Komrij geconstrueerde presentie van Sheila Cussons in de Nederlandse literatuur, en de korte advertentie/recensie van Van der Pluijm, hebben weinig animo kunnen genereren in de kritiek. Oplage- en verkoopcijfers van het Sandwich-deel zijn me niet bekend. Feit is dat de zeventien vertaalde gedichten in 2010 nogmaals zijn gebundeld in deel 2 van de verzamelbundel. In zoverre ik kon nagaan, is er alleen een boekbespreking in het *e*-zine *Meander* verschenen. *De schitterende wond*, met als reeksnummer 14, verscheen gelijktijdig met het debuut van H       Gel     (*niet beginnen bij het hoofd*, nr. 13). De Nederlandse recensente Wilma van den Akker maakte een kanttekening bij de vermeende vergetelheid waarin Cussons in Nederland is verzeild geraakt. Hoewel Cussons in de Zuid-Afrikaanse literatuur tot “de grote namen, samen met Elisabeth Eybers, Olga Kirsch, Ingrid Jonker” behoort, “had [in Nederland] nog niemand van haar gehoord”. De recensente zag voor haar beschouwing Komrij’s *pi     de r         De Afrikaanse po    * over het hoofd. Een patroon dat we in de beperkte receptie van Cussons in Nederland al eerder hebben geregistreerd, is de eenzijdige aandacht voor het tragische biografische verhaal (met name de verminking van gezicht en handen door een “ontploffende gasoven” in 1974) en de sporen daarvan in de beeldtaal en de thematiek van haar po         met als meest expliciete vermelding het gedicht “die swart kombuis”. De receptie van Afrikaanse po         wordt in de Lage Landen wel vaker gestuurd door biografische realia, zoals uit de casus Ingrid Jonker mag blijken. Komrij’s meermaals gedrukte bloemlezing uit Jonkers po    , *Ik herhaal je*, bevat in alle edities een uitvoerige monografie van Jonker door Henk van Woerden (zie noot 8). In haar korte bespreking van wat Van den Akker als een smaakmaker ziet, en die ze afrondt met de verwachting later m           van Sheila Cussons in een tweetalige editie te kunnen lezen, worden ook weer religiositeit (“Het Woord”) en een levensfilosofische inslag onder de aandacht gebracht (“met oog voor het kleine, waarin zij dan weer het grote zag”, 2006). De dichtfragmenten die zij citeert, zijn uitsluitend uit de vertaling gehaald, hoewel “de klank van het Afrikaans uiteraard anders, zingender, dan die van het Nederlands” is. Deze vertaalkritiek, met een afweging van het zogeheten po         gehalte van het Afrikaans naast het Nederlands (Van den Akker noemt Komrij’s vertaling “niet meer dan een handreiking”), komt overigens in vrijwel alle bespiegelingen over

tweetalige edities van Afrikaanse dichters terug. Vertalers uit het Afrikaans beklagen zich wel eens over de geleverde vertaalkritiek (zie verder).

De aanwezigheid van Cussons' poëzie in de Nederlandse literatuur is er alleen gekomen door bemiddeling van Gerrit Komrij, die als actor in het Nederlandse literatuursysteem de statuur genoot om symbolische waarde toe te kennen aan debutanten en vergeten dichters binnen en buiten het taalgebied. In de Sandwich-reeks valt Cussons trouwens op, alleen al door de anderstaligheid van haar oorspronkelijke poëzieproductie (dat wil zeggen de brontaalteksten). Dat Cussons inmiddels niet langer een onbekende naam in de Nederlandse literatuur is, kan dus helemaal worden toegeschreven aan Komrij's proactieve optreden (inzake selectie, vertaling, interpretatie en publicatie van de gebloemleeste gedichten). Het romantische beeld dat van de *persona poetica* Sheila Cussons is geconstrueerd, en dat enigszins afwijkt van de receptie in de Afrikaanse literatuur (Van Zyl [1998: 368] beklemtoont evenzeer "de overheersende religieus-mistieke lyn" maar constateert toch een verschuiving; Kannemeyer [2005: 455-456] wijst onder meer op "die aanwending en verstrengeling van mitologische en sprokieselemente"), is toe te schrijven aan een biografische, vooral op de (literaire) paradox gefocuste lezing die Komrij op het publieke forum heeft gebracht.

3. Wilma Stockenström in Nederland

Over de positie van de actrice, prozaschrijfster en dichter Wilma Stockenström in het Zuid-Afrikaanse literaire veld is al veel geschreven (voor overzichtstukken, zie onder andere Cloete, 1998: 607-620; Kannemeyer, 2005: 463-481). Het verdient beslist aandacht de receptie van Afrikaanstalige dichters in de Zuid-Afrikaanse en de Nederlandse literatuurkritiek vergelijkend te lezen. Zo wijst J.C. Kannemeyer (2005: 453) in zijn literatuurgeschiedenis op "die besondere siening van die mens in sy verkliptheid" (te vertalen als verstarring of verstening) en Stockenströms aansluiting bij de traditie van D.J. Opperman en Peter Blum. De Hertzogprijzen voor poëzie en proza die aanzienlijk hebben bijgedragen tot het verwerven van symbolisch kapitaal in het literaire systeem van het Afrikaans zijn eerder al vermeld. Over de presentie van Stockenström in de literaire systemen van Nederland en Vlaanderen is vooralsnog minder bekend. Nochtans functioneert Stockenströms werk in de hedendaagse Nederlandse literatuur, zij het vanuit een eurocentrisch perspectief. Zo wijzen Francken en Renders in hun panoramische en bijzonder toegankelijke literatuurgeschiedenis van Zuid-Afrika, *Skrywers in die strydperk*, met als doelpubliek de Nederlandse en Vlaamse lezer, op de internationale erkenning die haar prozawerk te beurt viel (meer bepaald de roman *Die kremetartekspedisie*, 1981). Het eurocentrisme is misschien vanuit didactische overwegingen zo sterk aanwezig in dit boek: op meerdere plaatsen worden Zuid-Afrikaanse schrijvers vergeleken met schrijvers uit Nederland en Vlaanderen. Voor Stockenström was blijkbaar geen Nederlandse pendant voorradig. De beeldvorming van het proza bouwt verder op de waardering die de roman in

Zuid-Afrika geniet: “’n Hoogtepunt is *Die kremetartekspedisie* (1981), tegelyk een van die besondere prosawerke in Afrikaans in die dekade tagtig” (Cloete, 1998: 619) en “Met die volgehoue gestileerde monoloog wat afwisselend konsentries-sirkulerend wegbeweeg van en middelpuntsoekend terugkeer na die kremetartboom, lewer Wilma Stockenström in *Die kremetartekspedisie* een van die hoogtepunte in die Afrikaanse prosa sedert die vernuwing van Sestig” (Kannemeyer, 2005: 472). Tegelyk is sprake van een relatieve weerklank van de poëzie (“intussen haar meest eigen werk” [Francken en Renders, 2005: 100]). Hoewel het in *Skrywers in die strydperk* onvermeld blijft, is de roman intussen beschikbaar in het Nederlands (*Expeditie naar de Baobab*). Deze vertaling wordt toegeschreven aan het productieve effect van J.M. Coetzee’s Engelse editie (*The Baobab Tree*) die in het fonds van Faber & Faber is uitgegeven (Dorsman, 2000: 152).

3.1 Institutionele aanwezigheid

Het eerste optreden van Wilma Stockenström dat haar in contact bracht met de Nederlandse literatuur, moet worden gesitueerd in het theatermilieu. Als debuterende actrice bij de Nasionale Toneelorganisasie (1958) vertolkte Stockenström een rol in een Afrikaanse opvoering van Hugo Claus’ *Een bruid in de morgen* (*’n Bruid in die môre*) (Dorsman, 2000: 152; Anoniem, 2007). Na een voordrachtstournee in Nederland en Vlaanderen, op uitnodiging van de Nederlandse Taalunie (najaar 1997) en in het gezelschap van E.K.M. Dido, Etienne van Heerden, Marlene van Niekerk, Peter Snyders en Marita van der Vyver, maakte de dichter Stockenström haar opwachting in het Vlaamse literaire periodiek *Dietsche Warande & Belfort*.⁵ In de Nederlandse kritiek was al eerder aandacht besteed aan de literaire persoonlijkheid van Stockenström (Ester, 1989; zie verder). De juni-aflevering van jaargang 1999 presenteert een dossier over Zuid-Afrika met als deelnemende auteurs Etienne van Heerden, Daniel Hugo, Koos Prinsloo, Riana Scheepers, A.H.M. Scholtz, Wilma Stockenström, Abraham H. de Vries en de bekende schilder Marlene Dumas. De aflevering is samengesteld door de Nederlandse vertaalster Riet de Jong-Goossens en in zijn editoriaal spreekt hoofdredacteur Hugo Bousset (1999: 291) over de literatuur in Zuid-Afrika als “een verwarrend, ‘onzuiver’ en multicultureel gebied”. Over Stockenström meldt hij dat haar poëzie alleen in het Afrikaans, en dus onvertaald, is opgenomen omdat zij “wat de realiteit van de taal betreft [...] opnieuw [aanknoopt] bij de periode voor 1948”. Deze stelling alsook de implicatie ervan wordt niet toegelicht. In enkele biografica *in margine* bij de acht gedichten is benadrukt dat Stockenström “wordt beschouwd als een van de belangrijkste hedendaagse dichters en [dat zij] langzaam ook internationale erkenning [krijgt]” (Bousset, 1999: 301). Verder wordt toegevoegd dat zij al enkele keren te gast was op poëziefestivals in de Lage Landen. De jaargangen en programma’s van die verscheidene optredens heb ik niet kunnen achterhalen. Stockenström’s gedichten (1999: 301-308) in *DW&B* zijn ontleend aan de bundels *Vir die bysiende leser* (1970: 4 gedichten), *Van vergetelheid en van glans* (1976: 2 gedichten), *Monsterverse* (1984: 1

gedicht) en *Aan die Kaap geskryf* (1994: 1 gedicht). Er zijn geen literatuurbeschouwende bijdragen bekend waarin het themanummer wordt besproken.

Nog hetzelfde jaar verschijnt Komrij's *De Afrikaanse poëzie*, waarin zoals gezegd het maximum van tien gedichten staat (gebloeemleesd uit *Vir die bysiende leser* (4), *Spieël van water* (3), *Van vergetelheid en van glans* (1), *Monsterverse* (1) en *Aan die Kaap geskryf* (1)).

Het Komrij-label (Glorie, 2002) heeft onmiskenbaar bijgedragen tot de wijze waarop deze poëzie “symbolisch gestalte” heeft gekregen in “het gesprek over literatuur” door vertalers en critici in Nederland (Dorleijn, 2009: 3). Een eerste gevolg van die toenemende waardetoekenning van de poëzie van het Afrikaans in het Nederlandse taalgebied zien we al een jaar later. Robert Dorsman publiceert een tweetalige selectie uit Stockenströms poëtische oeuvre onder de dubbele Afrikaans- en Nederlandstalige titel *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer* (2000). Dorsman was met deze Afrikaanse poëzievertaling niet aan zijn proefstuk toe. In 1999 gaf hij in het fonds van de Amsterdamse uitgeverij Atlas al *Om te kan asemhaal* in het licht, een tweetalige editie met gedichten van Antjie Krog. Het zijn deze vertalingen die voor een doorbraak hebben gezorgd van beide dichters in de Nederlandse literatuur, in zoverre een doorbraak kan worden gemeten aan de hand van recensies in dag- en weekbladen, in tijdschriften en op poëziesites.

Voor zijn anthologie heeft Dorsman geselecteerd uit Stockenströms debuut *Vir die bysiende leser* (12 gedichten), *Spieël van water* (20 gedichten), *Van vergetelheid en van glans* (11 gedichten), *Monsterverse* (3 gedichten), *Aan die Kaap geskryf* (3 gedichten) en *Spesmase* (7 gedichten). Voor een institutioneel en poëticaal georiënteerde lezing van de bundel kan het van belang zijn de afsluitende paratekst te citeren. In Dorsmans “Nawoord” wordt de dichter al in de tweede zin neergezet als behorend “tot de grootste Afrikaanstalige dichters van dit moment” (Dorsman, 2000: 152). De openingsaline sluit af met een verwijzing naar nog andere dan de vermelde contacten van de auteur met literaire instituties in Nederland en Vlaanderen: “Bladen als *Revoluer* (Vlaanderen), *De Tweede Ronde* en *Tirade* namen poëzie van Stockenström op” (Dorsman, 2000:152).

In zijn thematische beschrijving van Stockenströms poëzie benadrukt de bloemlezer/vertaler de natuurelementen, de dierenwereld en het verbond met het Afrikaanse continent. Met deze descriptieve passage sluit hij aan bij een beoordeling van Kannemeyer (2005: 463-464), die het volgende opmerkt:

In teenstelling tot die dikwels amorfte vrye verse van die sestigerjare skryf sy 'n soort vers wat met die klipperige landskap, vermoë om in historiese dimensies te dink en ontdekking van Afrika as vasteland by die tradisie van Opperman aansluit.

Verder stipt Dorsman de “sterk ironiserende lading” van de gedichten over mensen aan. Belangrijk in een institutionele benadering is wat daarop volgt. Dorsman belicht Stockenström als een “autonoom” dichter, in de betekenis van *Einzelgänger*. Hij spreekt over “volledig los van [...] enige andere Zuid-Afrikaanse dichter” en “uniek” (Dorsman 2000: 153). Labels die hij daarmee verbindt, zijn “bijna wereldvreemd, exotisch,

apolitiek, nuchter, humoristisch”. De Nederlandse criticus Guus Middag noemde Stockenströms poëzie eerder al “szymborskiaans”, met een expliciete verwijzing naar het bedrieglijke *light verse* van de Poolse Nobelprijswinnaar. Deze vermelding wordt door Dorsman (2000: 154) instemmend overgenomen en op het einde van zijn tekst, in een opmerking over Stockenströms metadiscursieve (poëzie)uitspraken, aangevuld met Elisabeth Eybers: “Wanneer zij iets zegt over haar eigen poëzie, dan komt Stockenström wat ironie betreft dicht in de buurt van Elisabeth Eybers.” Vergelijk met de wijze waarop Eybers functioneert in Kannemeyers (2005: 481) beschouwing over Stockenströms literaire productie:

Dit is met hierdie afgestroopte beeld van die mens in haar ouderdom 'n variatie op Elisabeth Eybers se skeletverse waarin die “gelaat” gebeitel word “tot aan die been”, en met die emosielose, geskubde taal waarmee Stockenström haar lesers andermaal beïndruk.

Kannemeyer vermeldt Eybers’ “skeletverse” als referentiepunt om het “afgestroopte beeld van die mens” in *Spesmasse* (1999) te duiden. Van uniciteit is in de Zuid-Afrikaanse (in casu Kannemeyers) poëziebeschouwing geen sprake. Ook T.T. Cloete (1998: 608 en 613) heeft links met Breytenbach, Walters – in dit geval “[d]ie nasionaal-kritiese instelling by Wilma Stockenström” – en N.P. van Wyk Louw (*Tristia* [1962] en *Monsterverse*) aangewezen. Het is natuurlijk op zich niet zo opmerkelijk dat Robert Dorsman internationale dichtersnamen als ankerpunten opsomt (Szymborska, Eybers). Voor een institutioneel-poëtische lezing is het, naast deze vaststelling, belangrijker te peilen naar de beweegredenen en de achterliggende strategieën. Indien een dichter als “uniek” wordt belicht, dan verwacht de lezer vanzelfsprekend niet meteen *mentions* (of dus naamsvermeldingen) die in verband worden gebracht met aspecten van het dichterschap. Besprekingen van de vertaalde poëzie in de Nederlandse kritiek bevatten auteursnamen van bekende Nederlandse dichters, zoals Gerhardt en Reve in het geval Cussons. Dorsman wil als “ontdekker” van Stockenströms werk natuurlijk een punt maken door de voor Nederlandse poëzielezers “unieke” (ook te lezen als onvergelykbare) status van de dichter te benadrukken. Betreffende Stockenströms versexterne poëticaal beschouwende teksten (zoals interviews) krijgt Eybers hoogstens een zijdelingse vermelding (want “los van [...] enige andere Zuid-Afrikaanse dichter”) en het bijvoeglijk naamwoord “szymborskiaans” wordt uitsluitend aan het kritische discours van bij name Middag toegeschreven. Op die wijze tracht de vertaler de opgeworpen “autonomie” van de eigenzinnige auteur te beklemtonen. Niet alleen haar presentie als actor in het literaire veld wordt “autonoom” genoemd, ook de poëzie zelf (in de betekenis van “haast anarchistisch”). In Dorsmans typering wordt de dichtkunst van Stockenström als volkomen non-conformistisch ingeschat: “apolitiek”, “a-godsdiensig”, “tijdloos”. En hij voegt er voor de Nederlandse lezer nog aan toe: “Dit is poëzie die wij in Nederland niet kennen: universeel en eigenzinnig, groots in al haar bescheidenheid.” (Dorsman, 2000:153). In deze passage echoot het discours dat Komrij ten aanzien van Sheila Cussons

hanteert: de dichter is ten onrechte vergeten of onbekend in de Nederlandse literatuur en daar kan alleen een bloemlezing met een selectie van vertaalde gedichten iets aan wijzigen. In de paratekst komt “de posture” van de bloemlezer en vertaler om evidente redenen het meest expliciet naar voren.

Ondanks het apologetische en toch vooral zelfpresenterende karakter van Dorsmans betoog was Stockenström, op het moment dat de tweetalige boekuitgave verscheen, géén onbekende (meer) in de literaturen van Nederland en Vlaanderen. De presenties in Nederlandse en Vlaamse periodieken en op poëziefestivals hebben haar al eerder op de kaart gezet. De vertaler sluit zijn tekst ter legitimering van een opname van Stockenströms poëzie in het fonds van de Nederlandse uitgeverij Atlas af met een rechtvaardiging van zijn vertaalwerk (Dorsman, 2000: 154):

Vertaling lijkt haast overbodig – zeker bij deze gedichten. Toch is dit een tweetalige uitgave. Het Afrikaans is een taal die misschien op het Nederlands lijkt, maar er verder van afstaat dan velen denken. Ook de bij veel Nederlanders levende even aanmatigende als neerbuigende opvatting van het Afrikaans als “dat leuke taaltje”, wordt door deze poëzie – hopelijk ook in de vertaling – gelogenstraft.

Vertalingen van Afrikaanse literatuur naar het Nederlands worden wel vaker op vergelijkbare wijze geproblematiseerd. Tot slot kan ik erop wijzen dat de tekst van het nawoord ook beschikbaar is voor een Zuid-Afrikaans lezerspubliek via de website *LitNet* in de rubriek “Vlieënde Hollander”. In de bibliografie van de afsluitende tekst worden als referenties vermeld de literatuurgeschiedenis van Kannemeyer (*Die Afrikaanse literatuur 1652-1987*) én Komrij’s kort tevoren uitgegeven bloemlezing. Deze laatste referentie kan worden gelezen als een indicatie dat *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer* meesurft op de golf van belangstelling die *De Afrikaanse poëzie* (en voor deze casus Stockenström met het maximale aantal gebloemleesde gedichten) een jaar tevoren heeft gegenereerd in het Nederlandse taalgebied.

Tot slot. Stockenström is wel vaker geprogrammeerd op internationale poëziefestivals. Ook vanuit dit opzicht is zij fysiek aanwezig in het Nederlandse taalgebied. Nadat Stockenström begin jaren negentig op uitnodiging van Poetry International al te gast was in Nederland (Schaffer, 1999) trad zij in 2000, ter gelegenheid van de uitgave van *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer*, op als eregast tijdens The Maastricht International Poetry Nights.

3.2 Receptie in Nederland en Vlaanderen

Naar analogie met de gevalstudie over Cussons presenteer ik na een beschouwing over de institutionele aanwezigheid van Stockenström een overzicht van de ontvangst van haar poëzie in het Nederlandse taalgebied.

In zoverre ik kritische bronnen heb kunnen opsporen, is de vroegste beschouwing over Stockenström in Nederland toe te schrijven aan Hans Ester, academicus en kenner

van de Afrikaanse literatuur. In *De Gids*, het oudste en een van de meest gerenommeerde literaire periodieken van de Lage Landen, is een decennium vóór *De Afrikaanse poëzie* het uitvoerige artikel “De mens en zijn rol bij Wilma Stockenström” verschenen. Ester (1989: 160) vangt aan met de vaststelling dat de auteur “in Nederland betrekkelijk [onbekend]” is. Na de oplijsting van enkele professionele activiteiten als actrice presenteert de criticus een overzicht van Stockenströms literaire werk, met name de vijf dichtbundels die tot dat moment zijn uitgegeven. Hij benadrukt vooral het tweeledige Afrikebeeld en “het verlangen naar toenadering tot Afrika”. Daarnaast maakt hij melding van “attributen” van een oriënteringszoektocht die “verwijzen naar Zuid-Afrika”. Stockenström wordt kortom in beeld gebracht als een (Zuid-)Afrikaanse dichter die in haar werk een “Afrika-problematiek” exploreert. Vanuit een eurocentrische kijk licht hij verder nog toe: “De vraag naar de bijdrage van de Europese cultuur tot de wereld van Afrika, de vraag naar het bestaansrecht van Europa in Afrika, is te vinden in de gedichten [...]” (Ester, 1989: 161). Opvallend in de beschouwende tekst is de inzet van extraliteraire verklaringsgronden. Zo wordt *Monsterverse* (1984) gelezen “als een bitter- ironische, in zekere zin keiharde poging om aan het nieuwe levensgevoel in een riskant tijdsgewricht te leven [de gebeurtenissen in Zuid-Afrika sinds 1984 en de noodtoestand van 1986] uiting te geven”. Esters lectuur (1989: 161) is ook biografisch georiënteerd, waar hij opmerkt dat de gedichten “zich van het eigen problematische bestaan ten volle bewust [zijn]”. Met het “problematische bestaan” wordt expliciet gerefereerd aan de tragische levensloop van de auteur. De bijdrage gaat vooral in op het prozawerk (romans en toneelstukken) en ook hierin ligt de klemtoon op de Zuid-Afrikaanse politieke en maatschappelijke context. Al signaleert Ester (1989: 162) tegelijk dat “het [...] onjuist [zou] zijn het boek uitsluitend vanuit deze [contextuele] optiek te benaderen”.

Aan de aanwezigheid van Stockenström in Nederland (en Vlaanderen) heeft ook de gezaghebbende literatuurhistoricus Kannemeyer bijgedragen. De receptie van Stockenströms poëzie in de Vlaamse media is relatief beperkt. Het overzichtsartikel “Die mens tussen vergetelheid en glans. Oor die werk van Wilma Stockenström” is in 1998 (in het Afrikaans) gepubliceerd in het Vlaams-Nederlandse tijdschrift *Ons Erfdeel*. Het kan revelerend zijn de taal- en cultuurpolitiek of de ideologisch-poëtische opvattingen van het periodiek (in deze periode) te verdisconteren in het onderzoek naar de presentie van Zuid-Afrikaanse auteurs en teksten in het Nederlandse taalgebied. Kannmeyers bijdrage in *Ons Erfdeel* vertoont weliswaar letterlijk raakvlakken met wat de auteur in zijn literair-historiografische studie *Die Afrikaanse literatuur* (drie uitgaven) sinds de jaren tachtig heeft gepubliceerd.⁶ De passage over de bundel *Spesmas* (1999) is later uiteraard nog toegevoegd in de derde druk (Kannemeyer, 2005: 479-481). De auteur heeft de analytische passages geschrapt of drastisch ingekort en citeert uitgebreid fragmenten uit de poëzie. In een toegevoegde (samenvattende) zin wijst Kannemeyer op “[d]ie afsydigheid van Afrika, die gebrek aan kommunikasie tussen die ek en sy vasteland en die aanslae wat die mens ten spyte hiervan op sy omringende wêreld geloods het” en wijkt daarin

af van de Afrikabeelden die door Hans Ester naar voren zijn gehaald. De lezing door een actor in het Zuid-Afrikaanse literaire systeem is om evidente redenen anders dan de eurocentrische, op (Zuid-)Afrika gerichte focus van Nederlandse literatuurbeschouwers. In Kannemeyers vertoog wordt bijvoorbeeld niet gerefereerd aan de Europese cultuur – hij spreekt over de “verkliptheid” van de mens, een term waarvoor geen Nederlands woord bestaat – en is er sprake van mythologische en thematische verbanden. Hij brengt *Aan die Kaap geskryf* (1994) in verband met “die sewentiende-eeuse Nederlandse poësie met sy lang uitgesponne aleksandrynse barokverse”, zoals “Vondel se lofsonnet oor Amsterdam” (Kannemeyer, 1998: 243). In tegenstelling tot Dorsman en Ester maakt Kannemeyer wel melding van Afrikaanstalige dichters wier werk als referentiekader wordt ingezet. In *Ons Erfdeel* zijn dat zoals gezegd D.J. Opperman en Peter Blum, in *Die Afrikaanse literatuur* worden onder anderen N.P. van Wyk Louw, Jan F. Celliers en Louis C. Leipoldt genoemd.

Kort na de uitgave van Komrij's *De Afrikaanse poëzie* verwoordde de Nederlandse dichter en uitgeefredacteur Alfred Schaffer een uitgebreide status quaestionis op de Nederlandse poëziesite *Meander*. De digitale bijdrage geeft een “stand van zaken in de Afrikaanse poëzie aan het eind van de 20ste eeuw” (1999). Schaffer stelt “een constant groeiende belangstelling in Nederland voor het Afrikaans en Zuid-Afrika in het algemeen en de Afrikaanstalige literatuur in het bijzonder” vast. Na Breytenbach en Eybers kregen “de gecensureerde werken van schrijvers als André Brink of de Engels schrijvende J.M. Coetzee” een forum aangereikt in Nederland. In de postapartheidsperiode krijgen méér auteurs aandacht. Naast Antjie Krog en Daniel Hugo noemt Schaffer Stockenström “[die] al langer dan vandaag aan een sterk en belangrijk oeuvre” werkt. In zijn particuliere en dus voor discussie vatbare overzicht bespreekt hij ontwikkelingen in de Afrikaanse literatuur na de Dertigers en de Sestigters, met inbegrip van de “kleurlingen [die zich] vanaf de jaren veertig en vijftig beginnen [...] te roeren”. In het rijtje figureren S.V. Petersen, Adam Small, P.J. Philander, Lionel Sheldon, Marius Titus, Peter Snyders en anderen. Wat Stockenström betreft volstaat hij met de stelling dat zij, net als Elisabeth Eybers, Daniel Hugo, Lina Spies en T.T. Cloete, “niet bekend [staat] om [haar] politieke stellingname” (1999). Met deze visie sluit Schaffer wellicht méér aan bij Kannemeyers thematische en intertekstuele lezing van de poëzie en wijkt hij af van de op politiek en maatschappij gefocuste lectuur van Hans Ester. Tot slot van zijn betoog gaat Schaffer nog in op “het literaire bedrijf en de positie van het Afrikaans”.

Naast Stockenström noemt Alfred Schaffer Antjie Krog, Breyten Breytenbach, Daniel Hugo, Johann de Lange, Joan Hambidge en Gert Vlok Nel “de grote namen” voor wie het “geen enkel probleem [is] om bundels uit te blijven geven”. In het scheppende literaire oeuvre van Schaffer komt trouwens een opvallende *mention* van Stockenström voor in de vorm van een paratekstueel element. De dichter heeft voor de afdeling “Bondgenoten” in *Geen hand voor ogen* (2004) een motto ontleend aan Stockenströms gedicht “Dwaas met bril” (“My medemens het sagte kontoere”). Op

die intertekstuele/paratekstuele manier heeft hij de Zuid-Afrikaanse dichter nog méér aanwezig gesteld in de Nederlandse literatuur.

Dorsmans tweetalige bloemlezing *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer* heeft alles samen niet zoveel weerklank in de Nederlandse literatuurkritiek gekregen. De recensie van Peter Swanborn in *de Volkskrant* is een enthousiasmerend overzichtsstukje, met vooral aandacht voor de situatie van het Afrikaans en de bemiddelende rol van Komrij en Dorsman voor de bekendmaking van Afrikaanse poëzie in Nederland. Voor de webrubriek “Afrikaans in Europa” van de Universiteit Wenen heeft Luc Renders in september 2007 een bio- en bibliografisch artikel over Stockenström beschikbaar gesteld. Een eerdere versie van deze tekst was al te lezen op Renders’ website *Gramadoelas home*. De teneur van de bijdrage wordt gevat in deze zin: “Terwijl de poëzie van Stockenström enerzijds door de focus op de *condition humaine* een universele inslag heeft, is er anderzijds een erg concrete dimensie in aanwezig.” (Renders, 2007). In tegenstelling tot Dorsman (die het “apolitieke” en “ongodsdienstige” karakter van het dichtwerk benadrukt) karakteriseert Renders de poëzie volstrekt anders. Diens visie staat zelfs diametraal tegenover de zienswijze van de Nederlandse vertaler (Renders, 2007):

Ondanks de universaliteit van de door haar behandelde thematiek is de poëzie van Wilma Stockenström diep in de Zuid-Afrikaanse bodem geworteld. Het landschap en de dierenwereld, het verleden en het heden van Zuid-Afrika zorgen voor een stevige lokale verankering. Bovendien schuwt Stockenström geen directe commentaar op de politieke situatie in Zuid-Afrika. Ze neemt expliciet stelling in tegen de apartheid. Wilma Stockenström is uit en uit [sic] een Afrikaanse dichteres die vanuit haar Zuid-Afrikaanse achtergrond getuigt van een essentieel en universeel menszijn.

Op het moment dat Renders zijn beschouwing online plaatste, was Stockenström al present in het Nederlandse literaire systeem, dankzij festivaloptredens en tijdschriftpublicaties, maar evenzeer door de bemiddeling van critici als Hans Ester en John Kannemeyer én aanzienlijk geholpen door de “essentialistische” bloemlezing van Gerrit Komrij en de vertalingen van Robert Dorsman.

4. Besluit

In zijn enigszins provocerende tekst in *Nederlandse Letterkunde*, waarin “een institutioneel-poëticaal of institutioneel-literairhistorisch kader” enerzijds en een tekstinterpretatief onderzoek anderzijds als “onverenigbaar” zijn voorgesteld, verdedigt Dorleijn (2009: 15) nadrukkelijk de cultuurwetenschappelijke benadering. Zo refereert hij expliciet aan disciplines als cultuurgeschiedenis, cultuursociologie en cognitieve wetenschappen, met hun eigen theoretische fundering en methodologische premissen, die het cultuurwetenschappelijk onderzoek ten goede komen. De vraag naar betekenisgeving van literaire teksten en auteurs “kan heel goed binnen het institutioneel-poëticaal

kader worden gesteld” (Dorleijn, 2009: 16). Vanuit dit perspectief worden onder meer de mechanismen die ten grondslag liggen aan de presentie en de receptie van auteurs en teksten aan een analyse onderworpen. Het literair-institutionele onderzoeksterrein is natuurlijk veel breder dan alleen receptiestudie.⁷ De receptiestudie heeft een breed spectrum zoals in de inleiding is aangestipt. Analyse van statements en visies van recipiënten van literaire teksten is een onderdeel van de institutioneel-poëtische benadering. Recensies en vertalingen van teksten kunnen vanuit hun functionele of strategische opzet worden bestudeerd. Vanuit een vertaalwetenschappelijk perspectief kan nader worden ingegaan op de vertaler als bemiddelaar, zoals in het onderzoek van Ton Naaijens. Dit onderzoeksperspectief is zoals vermeld voor deze verkennende studie niet gebruikt. De werkmethode die is aangewend voor dit artikel heeft vanzelfsprekend ook haar beperkingen (Dorleijn, 2009: 7):

Uiteraard kan de lectuur van een enkele recensie nooit het enig doel zijn van literair-historisch onderzoek. Andere, verderstrekkende onderzoeksvragen dienen daarvoor geformuleerd te worden, bijvoorbeeld met betrekking tot de kritische praktijk en carrière van één recensent (in relatie tot andere recensenten), de praktijk in één orgaan of soort orgaan (dagbladkritiek, tijdschriftkritiek) in een bepaalde periode (in relatie tot andere organen) of de kritische praktijk rond één genre in een bepaalde periode, waarbij welomschreven verwachtingen de vraagstelling moeten sturen.

In de besproken casussen heb ik ingezet op de presentie en de receptie van Sheila Cussons en Wilma Stockenström in de Nederlandse literatuur en niet zozeer of uitsluitend op de tekstinterpretatie van het vertaalde dichtwerk. Ervan uitgaande dat buitenlandse auteurs en teksten “verweven [kunnen] raken in het Nederlandse literaire en poëtische discours” (Andringa, Levie en Sanders, 2006: 200), is het relevant de zienswijze en uitspraken te bestuderen van recipiënten (vertalers, literatuurhistorici, recensenten) in een ander literair systeem. Vanzelfsprekend kunnen de onderzoeksbevindingen in een breder diachroon en gepersonaliseerd kader worden geplaatst. Ik heb de recensies vooral vergelijkend gelezen en ben op zoek gegaan naar enkele receptiepatronen. Ander vertaalwerk van Gerrit Komrij en Robert Dorsman kan in aanvullend onderzoek worden verdisconteerd,⁸ reacties in de Zuid-Afrikaanse, Nederlandse en Vlaamse literaire systemen (Van Zyl, T.T. Cloete en J.C. Kannemeyer respectievelijk Van den Akker, Komrij, Dorsman, Ester, Renders) kunnen vanuit een comparatistisch perspectief worden gelezen. Institutioneel onderzoek houdt in het beste geval rekening met de bredere individuele beschouwerspraktijk en de periodieken en uitgeverijfondsen waarin deze actoren actief waren en zijn.

*Universiteit Gent
Buitengewone Hoogleraar, Universiteit van Stellenbosch*

Bronnelys

- Andringa, Els, Sophie Levie en Mathijs Sanders.** 2006. Het buitenland bekeken. Vijf internationale auteurs door Nederlandse ogen (1900-2000). *Nederlandse Letterkunde*, 11(3): 197-210.
- Anoniem.** 2007. Wilma Stockenström. *LitNet*, September. http://www.litnet.co.za/cgi-bin/giga.cgi?cmd=cause_dir_news_item&news_id=23288&cause_id=1270.
- Bousset, Hugo.** 1999. [Editoriaal]. *Dietsche Warande & Belfort*, 144(3): 291-292.
- Breukers, Chrétien.** 2010. Poëzierapport: Clubsandwich. *De Contrabas*, November: 11. http://www.decontrabas.com/de_contrabas/2010/11/clubsandwich.html.
- Cloete, T.T.** 1998. Wilma Stockenström. In: Van Coller, H.P. (red.). *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Pretoria: J.L. van Schaik. Deel 2: 607-620.
- Cussons, Sheila.** 1985. *Poems. A Selection*. Cape Town: Tafelberg.
- Cussons, Sheila.** 2006. *De schitterende wond*. Vertaling en samenstelling G. Komrij. Amsterdam: Uitgeverij 521 [Sandwich-reeks 14].
- De Geest, Dirk.** 2010. Avant-garde als strategie: het tijdschrift *De Tafelronde*. Het literaire tijdschrift als vertoog. *Nederlandse Letterkunde*, 15(3): 221-240.
- Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees** (red.). 2006. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt.
- Dorleijn, Gillis J.** 2009. De plaats van tekstanalyse in een institutioneel-poëtische benadering. *Nederlandse Letterkunde*, 14(1): 1-19.
- Dorsman, Robert.** 2000. Nawoord. In: Stockenström, Wilma. *Vir die bysiende leser/Voor de bijziende lezer*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas: 152-154. Zie ook: Wilma Stockenström: *Vir die bysiende leser*. *LitNet*: Mei. <http://www.oulitnet.co.za/vholland/stocks.asp>.
- Ester, Hans.** 1989. De mens en zijn rol bij Wilma Stockenström. *De Gids*, 152:160-165. http://www.dbnl.org/tekst/_gid001198901_01/_gid001198901_01_0026.php.
- Francken, Eep en Luc Renders.** 2005. *Skrywers in die strydperk. Krachtlijnen in de Zuid-Afrikaanse letterkunde*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Genette, Gérard.** 1987. *Seuils*. Paris: Editions du Seuil.
- Glorie, Ingrid.** 2002. Gerrit Komrij en de Zuid-Afrikane. *LitNet*. <http://www.oulitnet.co.za/glorie/glorie8.asp>.
- Hoorne, Philip.** 2009. De Sandwich-reeks nrs. 17 & 18. *Poëzierapport*. Januari: 8. <http://poezierapport.blogspot.com/2008/01/de-sandwich-reeks-nrs-17-18.html>.
- Kannemeyer, J.C.** 1998. Die mens tussen vergetelheid en glans. Oor die werk van Wilma Stockenström. *Ons Erfdeel*, 41(2): 235-244. http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199801_01/_ons003199801_01_0044.php.
- Kannemeyer, J.C.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004*. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau.
- Komrij, Gerrit.** 1979. *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in duizend en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Komrij, Gerrit.** 1986. *De Nederlandse poëzie van de zeventiende en achttiende eeuw in duizend*

- en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Komrij, Gerrit.** 1994. *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de zestiende eeuw in duizend en enige bladzijden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Komrij, Gerrit.** 1996. *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de twintigste eeuw in 3000 en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Komrij, Gerrit.** 1999. *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Komrij, Gerrit.** 2006. Vooraf. In: Cussons, Sheila. *De schitterende wond*. Amsterdam: Uitgeverij 521 [Sandwich-reeks 14]: 7-10.
- Naaijken, A.B.M.** (red.). 2010a. *Event or Incident/Événement ou Incident. On the Role of Translations in the Dynamics of Cultural Exchange/Du rôle des traductions dans les processus d'échanges culturels*. Bern: Peter Lang.
- Naaijken, A.B.M.** 2010b. Instroom, invloed, impact. Over de rol van vertalingen in culturele uitwisselingsprocessen. In: Fenoulhet, J. en J. Renkema (red.). *Internationale neerlandistiek: een vak in beweging*. Gent: Academia Press: 81-94.
- Renders, Luc.** 2007 [2004]. Wilma Stockenström: Tussen nietigheid en oneindigheid. Afrikaans in Europa. Universität Wien. <https://aie.ned.univie.ac.at/node/13485>.
- Schaffer, Alfred.** 1999. Lank lewe die poëzie. *Meander Magazine*: November. <http://cerder.meandermagazine.net/artikelen/artikel.php?txt=1015&id>.
- Schaffer, Alfred.** 2004. *Geen hand voor ogen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Stockenström, Wilma.** 1970. *Vir die bysiende leser*. Kaapstad: Reijger-Uitgewers.
- Stockenström, Wilma.** 1976. *Van vergetelheid en van glans*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 1984. *Monsterverse*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 1994. *Aan die Kaap geskryf*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 1999. *Gedichten*. Dietsche Warande & Belfort, 144(3): 301-308.
- Stockenström, Wilma.** 2000. *Vir die bysiende leser/V r de bijziende lezer*. Vertaling en samstelling R. Dorsman. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Swanborn, Peter.** 2001. Ik wantrouw woorden. *de Volkskrant*, Februar: 16. <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/600143/2001/02/16/Ik-wantrouw-woorden.dhtml>.
- Terblanche, Erika.** 2009. Sheila Cussons. *LitNet*, Maart. http://www.litnet.co.za/cgi-bin/giga.cgi?cmd=cause_dir_news_item&news_id=62516&cause_id=1270.
- Van den Akker, Wilma.** 2006. Twee vrouwe in de sandwich. Hélène Gel ns – *niet beginnen bij het hoofd* en Sheila Cussons – *De schitterende wond*. *Meander Magazine*. <http://meandermagazine.net/print.php?txt=3093&ab=A>.
- Van der Pluijm, Cees.** 2000. Bruna.nl. <http://www.bruna.nl/boeken/de-schitterende-wond-9789049970321>.
- Van Gorp, H., R. Ghesquiere, D. Delabastita en J. Flamend.** (red.). 1991. *Lexicon van literaire termen*. Leuven: Wolters.
- Van Zyl, Wium.** 1998. Sheila Cussons. In: Van Coller, H.P. (red.). *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Pretoria: J.L. van Schaik. Deel 1: 362-371.

Note

- ★ Met dank aan de peer reviewers voor de waardevolle suggesties en de kritische beoordeling van deze tekst.

- 1. In 1979 verscheen de eerste editie van *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in duizend en enige gedichten*, in 1986 *De Nederlandse poëzie van de zeventiende en achttiende eeuw in duizend en enige gedichten* en tot slot in 1994 *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de zestiende eeuw in duizend en enige bladzijden*.
- 2. Noch de Engelse vertaling die de auteur zelf van haar gebloemleesde poëzie samenstelde (*Poems. A Selection*, 1985) en de Engelse vertaling van vroege gedichten in *The Penguin Book of South African Verse* (Van Zyl, 1998: 362) noch de verzamelbundel met religieuze poëzie door Amanda Botha (*'n Engel deur my kop*, 1997) dienden als brontekst. Komrij baseerde zich voor zijn bloemlezing op de oorspronkelijke brontaalktesten. Botha's tweede anthologie met niet-religieuze poëzie, *Die asem wat ekstase is*, verscheen overigens pas in 2000. De *Versamelde gedigte* van Cussons zijn postuum uitgegeven in 2006. Op dat ogenblik was er nog steeds geen poëzie in Nederlandse vertaling beschikbaar.
- 3. Komrij's scatologische belangstelling resulteerde in *Kakafonie* (2006). Ook de door hem gebruikte term "drekpoëten" kan in dit referentiekader worden geplaatst.
- 4. De term is gemunt door Jérôme Meizoz (in *Postures littéraires. Mises en scène modernes de l'auteur. Essai*, 2007) en heb ik ontleend aan Dorleijn (2009: 13): "Uitgaande van de gedachte van Bourdieu dat actoren in het veld naar 'objectieve' posities streven, stelt Meizoz dat een auteur zo'n positie in het veld kan bereiken, en ook een eenmaal ingenomen positie kan proberen te veranderen, door hierover 'te onderhandelen', via zijn zelfpresentatie [...]."
- 5. De Nederlandse periodieken *Armada. Tijdschrift voor wereldliteratuur* (mei 2004) en *De Gids* (november-december 2008) hebben afleveringen over Zuid-Afrikaanse literatuur samengesteld. In het dossier 'Identiteit in tekst en taal' (red. E. Jansen) van *Armada* zijn in een vertaling van Robert Dorsman en Jan van der Haar 'Nieuwe gedichten' van Stockenström opgenomen. In het themanummer van *De Gids*, getiteld 'Plaatsen van Afrikaner herinnering', is Stockenströms 'Gegroet, julle wat was' gepubliceerd.
- 6. De eerste editie is verschenen onder de titel *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur* (Pretoria/Kaapstad/Johannesburg: Academica, 2 delen: 1978/1983). Later zijn in één band *Die Afrikaanse literatuur 1652-1987* (Kaapstad/Pretoria: Academica, 1988) en *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004* (Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau, 2005) uitgegeven.
- 7. Receptieonderzoek is *an sich* een verzamelnaam (Van Gorp, Ghesquiere, Delabastita en Flamend, 1991: 334-336).
- 8. In mijn artikel 'Beloken blikvelden in de Lage Landen. Eenentwintigste-eeuwse receptie van Nederlandse vertalingen van Afrikaanse poëzie (Ingrid Jonker, Antjie Krog en Ronelda S. Kamfer)' heb ik vanuit een diachroon perspectief vergelijkend onderzoek naar de presentie en de receptie van Zuid-Afrikaanse dichters in een ander literair systeem ondernomen (in *Tydskrif vir Letterkunde* 50 (2013) 1, 16-35). Methodologisch en theoretisch sluiten beide bijdragen bij elkaar aan.